

Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayırımı ve İslamî Cezalar

SUAT ERDOĞAN

Düzce Üniv. İlahiyat Fakültesi

s.erdogan33@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0051-1244>

Öz

Bu makalede, İslâmî cezalar kamu-hukuku özel-hukuk ayrımı açısından incelenmektedir. Erken dönemlerde suçlu ile mağdur arasında bir ilişki olarak algılanan cezalandırma olgusunun, zamanla devleti de ilgilendiren bir meseleye dönüşmesi, hukuk tarihinde kamu hukuku-özel hukuk ayrımını ortaya çıkarmıştır. Makale öncelikle cezalandırmanın kamu adına devlete tanınan bir hak olarak kabul görmesinin tarihi gelişimine dair bilgi vermekte ve ardından suçun her halükarda kamu düzenine karşı işlenmiş olarak kabul edilmesi sebebiyle, cezalandırma hakkının devlete ait olduğu şeklindeki anlayış, İslam ceza nazariyesi ile karşılaştırılmaktadır. Buna göre işlenen suç, aynı zamanda kamu düzenine yönelik bir ihlal olarak değerlendirilmiş ve cezalandırmada mağdur kadar devletin de hak sahibi olması gerektiği ileri sürülmüştür. İslam Ceza Hukukunun genel sistematiği ve işleyiş biçimine yakından bakıldığında, bu ayrımın yansımalarını özellikle Allah hakkı (*hukūkullāh*) ve kişisel haklar (*hukūku'l-ibād*) ayrımında gözlemek mümkündür. Bu makalede İslâmî cezalar kamu hukuku-özel-hukuk ayrımı açısından ele alınmakta, hayata ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar ile had ve ta'zîr cezaları bağlamında; af, uzlaşma, (sulh) ceza belirleme hak ve yetkisi tartışma konusu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam ceza hukuku, ceza, kamu hukuku, özel hukuk, *hadd*, *kişās*

Abstract

Punishments in Islam with Regard to Public and Private Laws

This article offers an assessment of punishments in Islamic penal law with regard to public and private laws. The phenomenon of punishment that was originally conceived to be a relation between the offender and the victim has evolved over time to be an issue involving the state, which eventually led to the differentiation between the public law and the private law in the history of law. Here I make brief presentation of the historical development resulting in the acceptance of punishment as a right of the state in the name of the public and then compare this conception of punishment with the Islamic punishment theory. Due to the conception that all crimes are actually committed against the public order, the state too must have the right to inflict punishment along with the victim. The influence of Islamic penal law regarding this division is observable in the discourse of "God's rights" (*huqūqullāh*) and "personal rights" (*huqūq'ul-ibād*). I finally analyze the crimes against life and physical integrity in terms of the *hudud* and *ta'zīr* punishments, reconciliation, the right/authority of determining the punishment.

Keywords: Islamic penal law, public and private law, punishment, *hudūd*, retaliation (*qişās*)

Giriş

Hukukçular arasında kamu hukuku-özel hukuk ayrımının Roma hukukuna kadar giden tarihi derinliğinin olduğu konusunda genel bir kanaat olmakla birlikte, bu ayrımın mantıkî ve rasyonel temellerinin olup olmadığı tartışmalıdır.¹ Nitekim kıta Avrupası hukuk sistemindeki kamu hukuku-özel hukuk ayrımına karşılık² Anglo-Sakson ve sosyalist devletlerin hukuk sistemlerinde, bu tür ikili bir ayrım söz konusu değildir. Bu anlayışa göre, özel kişiler arasındaki uyuşmazlıklar hangi hukuka göre çözümleniyorsa, devlet ile özel kişiler arasındaki uyuşmazlıklar da aynı hukuka göre çözümlenir. Örneğin, zarar veren kişi, ister şahıs, isterse kamu tüzel kişisi olsun, verdiği zarar aynı ilkelere göre tazmin edilir.³

Roma hukukuna kadar götürülen kamu hukuku-özel hukuk ayrımının 19. yüzyıldan itibaren yeniden önem kazanmaya başladığı ve günümüz hukuk dünyasını etkileyen bir rol oynadığı kabul edilmektedir.⁴ Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde kamu hukuku-özel hukuk şeklindeki ayrımın⁵ Türkiye’de hem doktrinde, hem de uygulamada varlığı görülmektedir.⁶

Kamu hukuku-özel hukuk şeklindeki tasnifte ceza hukuku kamu hukuku kapsamında yer almaktadır. Çalışmamız ceza hukukuyla sınırlı olduğundan, İslam Ceza Hukuku kapsamındaki cezaların kamu hukuku açısından değerlendirilmesi ele alınacak ve hukukun diğer konuları bu araştırmanın dışında tutulacaktır.

İslam hukukunda kamu hukuku-özel hukuk şeklinde bir tasnif bulunmadığı için ceza hukuku kapsamındaki konular klasik kaynaklarımızda İslam hukukunun kendine özgü sistematiği içerisinde ele alınmaktadır. Günümüzde bu yapı genel olarak sürdürülmekle birlikte, bazı çağdaş yazarların eserlerini kamu hukuku-özel hukuk ayrımı çerçevesinde kaleme aldıkları görülmektedir. Bu çalışmalarda anayasa, idare, mali hukuk, devletler hukuku gibi konularla birlikte, ceza hukukuna kamu hukuku

¹ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 1998), s.79; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), ss.105, 108, 109.

² Gözler, *Hukuka Giriş*, s.139.

³ Gözler, *Hukuka Giriş*, s.144; Konu hakkında ayrıca bkz. Mukbil Özyörük, *Hukuka Giriş* (Ankara: Ege Matbaası, 1959), s.35; Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, s.109.

⁴ Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, s.105, 110.

⁵ Gözler, *Hukuka Giriş*, s.139.

⁶ Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, s.109.

içerisinde yer verilmektedir.⁷ Konuyla ilgili olarak, kamu hukuku-özel hukuk şeklindeki ayrımın bilhassa günümüz hukukçularının İslam hukukunu tetkikinde kolaylık sağlayacağı,⁸ bunun İslam hukukunun ruhuna da aykırı olmadığı, hatta İslam hukukunun yapısında kamu-özel hukuk ayrımını andıran izah ve taksimler bulunduğu ileri sürülmektedir.⁹ Eserini modern hukukun sistematığı ve kavramları ile hazırladığını ifade eden çağdaş İslam hukukçularından Muştafâ Ahmed ez-Zerkâ (ö.1999) “İslam Şeriatının Hukuk Düzenindeki En Önemli Temel Esasları” ana başlığını, özel hukuk ve kamu hukuku şeklinde iki kısımda ele almakta ve İslam Ceza Hukukuna kamu hukuku yerine özel hukuk içerisinde yer vermektedir.¹⁰ İslam hukukunun kamu hukuku-özel hukuk şeklindeki ayrımı bir kısım çağdaş yazarlar tarafından benimsenirken, İslam hukukunu klasik yapısının dışında bir taksime tabii tutmanın doğru olmayacağını savunanlar da bulunmaktadır.¹¹

Çalışmamızda ilk olarak kamu hukuku-özel hukuk ayrımının tarihçesi hakkında kısaca bilgi verilmekte, daha sonra İslam Ceza Hukuku kapsamındaki suç ve cezaların genel yapısı *kişâş*, *hadd* ve *taẓîr* şeklindeki üçlü ayrımın kriterleri üzerinde durulmaktadır. İslam hukukunun söz konusu ayrım çerçevesinde ele alınmasının doğru olup olmadığı inceleme konusu yapılmaktadır.

1. Kamu-Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı

Kamu hukuku devletin doğuşunu, gelişmesini onun hukuksal niteliklerini ve niceliğini, fonksiyonlarını veya görevlerini, kişilerle olan ilişkilerini, genel bir teorik çerçeve içinde inceleyen hukuk disiplininin adıdır.¹² Kamu hukuku, kamu otoritesine sahip olan devlet ile bireyler/vatandaşlar arasındaki ilişkileri düzenler. Burada, ilişkinin tarafları eşit konumda değildir. Bilakis devlet, kişiden daha üstün konumda bulunmaktadır. Özel hukuk ise, kişiler arasındaki ilişkileri, eşitlik ve irade

⁷ Örnek olarak bkz. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), c.1, ss.173, 226; Halil Cin & Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995), c.1, ss.178-453; konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Adnan Koşum, “İslâm Kamu Hukuku Alanına İlişkin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülâhazalar,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), s.124.

⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s.21.

⁹ Cin & Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.1, ss.181, 297.

¹⁰ Muştafâ Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalu 'l-Fikhî el-'Âmm* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2004), c.1, s.58.

¹¹ Bkz. Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, terc. Baha Arıkan (Ankara: Yeni Matbaa, 1955), c.1, s.120. Sava Paşa söz konusu eserinde Dr. Hossan tarafından *Multeķā* üzerinde yapılan bu tür bir sınıflandırmanın yanlışlığı üzerinde durmaktadır.

¹² Yahya Kazım Zabunoğlu, *Kamu Hukukuna Giriş* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), s.33; Özyörtük, *Hukuka Giriş*, s.35.

serbestisi esasına göre düzenler. Özel hukuk ilişkileri iki taraflıdır.¹³ Kamu hukuku devlet ve toplumun; özel hukuk ise, bireylerin çıkarlarını korumayı amaçlar. Özel hukuk ilişkileri fertleri yakından ilgilendirir ve hayatlarını önemli ölçüde etkiler. Kamu hukuku ilişkilerinin fert üzerindeki etkisinin daha sınırlı olduğu söylenebilir.¹⁴

Kamu hukuku-özel hukuk ayrımı konusunda Roma hukukundan bu yana birçok ölçütler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- *Menfaat Teorisi*: Kamunun menfaatini gözeten, koruyan kurallar kamu hukuku kurallarıdır. Buna karşın bireyin çıkarlarını ilgilendiren kurallar özel hukuk kurallarıdır.

2- *Yönetenler-Yönetilenler*; Yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kamu hukuku, vatandaşların kendi arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk ise özel hukuk olarak tanımlanmaktadır.

3- *Emredicilik-İrade Serbestisi*: Kamu hukuku emredici hukuk kurallarından oluşur. Emredici hukuk, kuralları, tarafların aksini kararlaştıramayacakları hukuk kurallarını içerir. Özel hukuk kuralları, taraflara büyük ölçüde irade serbestisi getirir.

4- *Uygulama Yöntemi-Re'sen Uygulama*: Kamu hukuku kuralları kendiliğinden (re'sen) uygulanır. Buna karşılık kişilerin isteğine bağlı olarak uygulanabilen kurallar ise özel hukuk kurallarıdır.

5- *Egemenlik veya Sijeler Teorisi*: Kamu hukuku ve özel hukuk alanları arasındaki ayırım, düzenlenen hukuki ilişkinin sijelerinin karşılıklı durumuna bakarak saptanmalıdır. Özel hukuk ilişkisinde taraflar arasında eşitlik söz konusu olduğu halde, kamu hukuku ilişkisinin tarafları arasında bir "ast-üst" ilişkisi vardır. Kamu hukuku ilişkisinin taraflarından biri olan devlet, diğer tarafta bulunan özel kişilerin karşısında üstün konumdadır.¹⁵

1.1.Kamu Hukukunun Bir Dalı Olarak Ceza Hukuku

Devlet müessesinin ortaya çıkışıyla birlikte cezalandırmanın şahsî niteliği terk edilmiş ve cezalar toplum adına uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde uygulamaya giren kısas uygulamaları, işlenen suçla karşılığında verilecek ceza arasında dengeyi sağlaması, suçlunun göreceği cezanın önceden belirli olması ve cezalarda şahsî sorumluluğun esas alınması

¹³ Kemal Gözler, *Hukukun Temel Kavramları* (Bursa: Ekin, 2014), ss.47-48.

¹⁴ Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, s.104.

¹⁵ Gözler, *Hukuka Giriş*, ss.73-78; Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, ss.107, 108; Necip Bilge, *Hukukun Başlangıcı, Hukukun Temel Kavramları ve Kurumları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2000), ss.172-173.

yönüyle cezalandırmada ileri bir adım olarak görülmektedir.¹⁶ Bu yapı içerisinde ceza hukuku uzunca bir süre suçlu ile mağdur arasında özel bir ilişki olarak algılanmıştır. Daha sonra suçun, toplumu ve onun temsilcisi olan devleti ilgilendiren ve dolayısıyla devletin sorumluluğunda ele alınması gereken bir konu olduğu düşüncesinin yaygınlaştığı ve suça karşı tepki verme yetkisinin de aşamalı olarak suç mağdurundan devlete kaydığı görülmektedir.¹⁷

Suçun hukuki konusunu oluşturan, yani suçu öngören norm tarafından korunan ve suçlu tarafından ihlal edilen varlık veya menfaatler birey, aile, toplum veya devlete ait olabilir; dolayısıyla bunlar bireysel, toplumsal veya kamusal nitelik taşıyabilir.¹⁸ Bununla birlikte kamu hukukunun bir dalı olan ceza hukukuyla, devletin, toplumun temsilcisi olarak onun huzurunu koruma, hukuka olan güveni sağlama amacıyla cezalandırma gücünü kullandığı kabul edilmektedir.¹⁹ Bu anlayışa göre hırsızlık, adam öldürme, dolandırıcılık gibi fiiller zarar veren ile zarar gören veya onun akrabaları arasında oluşan özel olaylar olarak nitelendirilemez.

Ceza hukuku kamu hukukunun her dalı gibi kişilerin özel alanlarına müdahale etmek olanağına da sahiptir. Kamusal nitelikte bir yetki olduğu içindir ki devlete ait ceza verme yetkisinin kapsamı ve içeriği üzerinde tarafların (fail-mağdur) anlaşmaya girişmeleri düşünülemez. Suçtan zarar gören kişinin failin cezalandırılmasına kayıtsız kalması, suç işleyen zarar görene tazminat ödemesi, hatta failin hürriyetinin kısıtlanması halinde zararlarının giderilmesinin tehlikeye düşebileceği endişesiyle, zarar görenin cezalandırmaya karşı olması durumunda dahi devletin ceza vermek yetkisi kural olarak geçerlidir.²⁰ Hatta kovuşturulması şikâyete bağlı olan suçlar bile bu kuralın istisnası değildir. Şikâyete bağlı suçlarda devletin cezalandırma subjektif hakkı yine de mevcuttur. Ancak kovuşturmanın yapılabilmesi için suçtan zarar gören kişinin şikâyette bulunmuş olması şartı aranmaktadır ki böyle bir sistem devlete ait olan hakkın ortadan kalkmış olması anlamını taşımaz.²¹ Bu anlayışın bir sonucu olarak, her ne kadar suç kişileri arasında

¹⁶ Mehmet Emin Artuk ve diğerleri, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Turhan Kitapevi, 2011), s.31 vd.; Ayhan Önder, *Ceza Hukuku Derstleri* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), s.30.

¹⁷ Hamide Zafer, *Ceza Hukuku. Genel Hükümler* (İstanbul: Beta Yayınları, 2011), s.17.

¹⁸ Nevzat Toroslu, *Ceza Hukuku: Genel Kısım* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2012), s.103.

¹⁹ Önder, *Ceza Hukuku Derstleri*, ss.15-18.

²⁰ Kayıhan İçel & Süheyl Donay, *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku: Genel Kısım* (İstanbul: Beta, 2006), ss.14-15; Ayrıca bkz. Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, s.118; Önder, *Ceza Hukuku Derstleri*, ss.15, 17-18.

²¹ Önder, *Ceza Hukuku Derstleri*, ss.17-18.

gerçekleşmiş bir olay gibi görünse dahi, her suçta gerçek mağdurun devlet olduğu konusunda fikir birliği bulunmaktadır.²²

2. İslam Hukukunda Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı

İslam hukukuna dair klasik eserlerde kamu hukuku-özel hukuk şeklinde bir tasnif bulunmamaktadır. Ceza hukuku kapsamına giren konular, suç kabul edilen fiiller ve bunlara verilecek cezalar İslam hukukunun kendi sistematığı içerisinde alt başlıklar halinde işlenmektedir. Kur'an ve Sünnet'te ayrıntılı olarak açıklanan cezalar fıkıh literatüründe genellikle “*kitābu'l-hudūd*”, “*kitābu'l-cināyāt*”, “*kitābu'd-diyāt*” ve “*ukūbāt*” başlığı altında, bunların dışında kalan suç ve cezalar ise “*taẓīr*” başlığı altında ele alınmaktadır. Suç ve cezalarla ilgili en yaygın olan had, kısas-diyet ve *taẓīr* şeklindeki üçlü sınıflandırmadır.²³ Bununla birlikte yukarıda belirtildiği gibi çağdaş eserlerin bir kısmında ceza hukukuna dair konulara kamu hukuku içerisinde yer verilmektedir.

İslam Ceza Hukuku kapsamındaki suç ve cezalar ihlal edilen haklar üzerinden sınıflandırılmaktadır. Bilindiği gibi din, can, mal, akıl, nesil gibi toplumsal maslahatların korunması, hadlerin icrası ve hakların (hukuk) kime ait olduğunun belirlenmesi ve her hakkın sahibine ulaştırılması, İslam hukukunun temel prensip ve gayelerindedir.²⁴ Haklar hem *uṣūl* hem de *furū'* kitaplarında, Allah hakkı-kul hakkı şeklinde ikiye ayrılmakla birlikte, hak ihlaline yol açan fiillerin her iki hakkı da ihlal etmesi yönüyle ve ihlallerde Allah hakkı veya kul hakkının galip oluşuna göre ayrıca dörtlü bir ayrıma tabi tutulmaktadır.²⁵

“Allah hakkı” ile toplumun tamamının maslahatını ilgilendiren haklar kastedilmekte ve bu kapsamdaki hakların Allah hakkı olarak nitelendirilmesi haklara verilen önemin göstergesi olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu kapsamındaki haksız fiiller için öngörülen cezalar belirli maslahatları

²² Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, ss.15-18.

²³ Ali Bardakoğlu, “Had,” *DİA*, c.14, s.547.

²⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyāsetu 'ş-Şer'īyye* (Beyrut: Dāru'l-Āfāki'l-Cedīde, 1983), s.57; Ebū İshāk İbrāhīm b. Mūsā eş-Şātibī, *el-Muvāfaqāt*, tah. Meşhūr b. Ḥasen Āl Suleymān (By: Dāru İbn 'Affān, 1997), c.2, ss.17-23; Muḥammed eṭ-Ṭāhīr İbn 'Āşūr, *Maḳāşidu 'ş-Şer'īati'l-İslāmiyye*, tah. Muḥammed eṭ-Ṭāhīr el-Misāvi (Amman: Dāru'n-Nefā'is, 2001), s.421.

²⁵ Şemsu'l-E'imme Muḥammed Aḥmed b. Ebū Sehl es-Seraḥsī, *el-Uṣūl* (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), c.2, s.289; 'Abdulkerīm Zeydān, *el-Vecīz fī Uṣūli'l-Fikh* ([Bağdad]: Mu'essesetu Kurṭuba, [1976].), ss.82-86; Karaman, *Mukayeseli İslām Hukuku*, c.1, s.173; Ali Bardakoğlu, “Hak,” *DİA*, c.15, ss.142-144.

²⁶ 'Alā'uddīn el-Buḥārī, *Keşfu'l-Esrār 'an Uṣūli Faḥri'l-İslām el-Bezdevī* (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), c.4, s.195; Bardakoğlu, “Hak,” s.142.

koruma ve toplumsal zararları yok etme amacı taşımaktadır.²⁷ Allah hakkı ile ilgili cezaların af veya sulh yoluyla iskat edilememesi ve bu haklarda toplumun tüm fertlerinin hak ve sorumluluklarının bulunduğu anlayışı hâkimdir.²⁸

Kul hakları (*hukūku'l-ʿibād*) ise sonuçta kamu yararını ilgilendirse bile ilk planda ferde ait bir menfaatin korunmasını hedefleyen haklardır.²⁹ Karma nitelikli (müşterek) haklar, bir yönüyle Allah hakkı bir yönüyle de kul hakkı niteliği taşıyan haklar olup fakihler tarafından Allah hakkının galip olduğu haklar, kul hakkının galip olduğu haklar şeklinde ikili bir ayırım içinde ele alınmaktadır. Bu ayırımın belki de en önemli sonucu, Allah hakkının galip sayıldığı haklarda fertlerin tasarrufu sınırlandırılırken, kişisel hakların galip olduğu hak ihlallerinde hak sahibinin tasarrufuna imkân tanınmasıdır.³⁰

Fukahânın cezaların niteliği konusunda sergiledikleri farklı yaklaşımlar, ilgili cezadaki Allah hakkı, kul hakkı veya birinin diğerine göre daha ağırlıklı olması esasına dayanmaktadır. Allah hakkı, kul hakkı ve bu haklardan birinin diğerine göre galip olması şeklindeki sınıflandırmada Kur'an'da yer verilen belli suçların niteliğinin önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Kur'an'da kasten adam öldürme suçunda maktul yakınlarına af ve sulh hak ve yetkisi verilirken,³¹ had olarak nitelenen diğer suçlarda bu tür bir tercihe imkân tanınmamakta, hatta mesela zina suçunda infazın kararlıkla yerine getirilmesi emredilmektedir.³²

Çağdaş İslam hukukçularından bir kısmı Allah hakkı (*hukūkullāh*) kavramını toplum hakları ve kamu düzeni anlamında kullanmaktadırlar.³³ *Hukūkullāh*ın belirli kişilerle sınırlı olmaksızın toplumun tamamının

²⁷ Bkz. el-Māverdi, *el-Ahkāmu's-Sultāniyye*, tah. Ahmed Mubārak el-Bağdādī (Kuveyt: Mektebetu Dār İbn Kuteybe, 1409/1989), s.290; İbn Teymiyye, *es-Siyāsetu'ş-Şer'iyye*, s.57; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlāmü'l-Muvakkīn 'an Rabbi'l-Ālemīn* (Riyad: Dāru İbnu'l-Cevzī, 1423), c.2, s.202 vd.; Muhammed Selīm el-'Avvā, *Fī-Uşūli'n-Nizāmi'l-Cināʾi'l-İslāmī* (Kahire: Nehdatu Mişr, 2006), s.179; el-Hüseynī Suleymān Cād, *el-Ukūbātu'l-Bedeniyye fī'l-Fikhi'l-İslāmī* (Kahire & Beyrut: Dāru'ş-Şurūk, 1991), s.22 vd.; İbn 'Aşūr, *Mağāşidü'ş-Şer'ati'l-İslāmiyye*, s.515 vd.; 'Abdulkerim Zeydān, *el-Mufaşşal fī Ahkāmī'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Muslim fī'ş-Şer'ati'l-İslāmiyye* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1412/1992), c.5, s.25; Muhammed Ebū Zehra, *el-Ukūbe* (Kahire: Dāru'l-Fikri'l-Arabī, tsz.), s.76 vd.

²⁸ Ez-Zerkā, *el-Medhalu'l-Fikhi el-Āmm*, s.677; Karaman, *Mukayeseli İslām Hukuku*, c.1, s.173; Bardakoğlu, "Hak," s.143.

²⁹ 'Alā'uddīn el-Buhārī, *Keşfu'l-Esrār 'an Uşūli Fahri'l-İslām el-Bezdevī* (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), s.195; Zeydān, *el-Veciz*, s.82; Bardakoğlu, "Hak," s.143.

³⁰ Bardakoğlu, "Hak," s.143.

³¹ 2/el-Bakara:178; 17/el-İsrā':33.

³² 24/en-Nūr:2.

³³ 'Abdulkerim Zeydān, *el-Medhal li-Dirāsati'ş-Şer'ati'l-İslāmiyye* (Kahire, 2001), s.399; Vehbe ez-Zuhaylī, *el-Fikhu'l-İslāmī ve Edilletuhu* (Dimeşk: Dāru'l-Fikr, 1405/1985), c.6, s.12; Ebū Zehra, *el-Ukūbe*, s.76; Bardakoğlu, "Hak," s.142.

haklarını korumayı hedefleyen niteliği, İslam Ceza Hukukunun kamu hukuku kapsamında mütalaa edilmesinin gerekçesi olarak ileri sürülmekte,³⁴ ayrıca bu bağlamda Allah hakkı-kul hakkı ayrımı ile kamu hukuku-özel hukuk arasındaki benzerlikten söz edilmektedir.³⁵ Bu noktada biz ilk olarak İslam Ceza Hukuku kapsamındaki suç türlerini ele alacak ve daha sonra söz konusu cezaların kamu hukuku anlayışı açısından değerlendirmesini yapacağız.

2.1. Hayata ve Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suçlar

İslam hukukunda kısas cezası, kasıtlı adam öldürme, (*kisās fi'n-nefs*) ve vücut bütünlüğüne yönelik müessir fiiller (*kisās mā fi dūne'n-nefs* – yaralamalar) olmak üzere iki temel başlık altında ele alınmaktadır. Konuyla ilgili ayetlerin yanında, hadis literatüründe Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla ilgili çok sayıda rivayete yer verilmektedir.³⁶

İslam Ceza Hukukunda kasten adam öldürme suçu için öngörülen kısas cezası nihai ve zorunlu olarak uygulanması gerekli bir ceza değildir. Mağdur yakınlarına ölüm cezasının yanında bedelli ya da bedelsiz af yetkisi de tanınmaktadır.³⁷ Hakların sınıflandırıldığı yapı içerisinde de kasıtlı öldürme suçu, Allah hakkı ve kul hakların birlikte ihlal edildiği, ancak kul hakkı ihlalinin ön planda tutulduğu grup arasında yer almaktadır.³⁸ Bu sebeple Hanefiler başta olmak üzere çoğu İslam hukukçusu tarafından kısas suçları hadlerin dışında ayrı bir başlıkta ele alınmaktadır.³⁹

³⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s.173; Cin & Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.1, ss.181, 297.

³⁵ Cin & Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.1, s.181.

³⁶ 2/el-Bakara:178-179, 194; 5/el-Mâ'ide:45; 17/el-İsrâ:33; Ayrıca örnek olarak bkz. İbn Mâce, *Sunen*, K. ed-Diyât, 21 B. *yuktâdu mine'l-kâtıl ke-mâ katele*, c.2 s.153 (no.2175-2176).

³⁷ İlgili ayetler için bkz. 2/el-Bakara:178; 17/el-İsrâ:33. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Ebü 'Abdullah Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Aşl* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1990), c.4, s.435; es-Serahsî, *el-Uşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), c.2, s.289; Ebü İshâk eş-Şirâzî, *el-Muhezzeb fi Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), c.3, s.192; es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.), c.21, s.9; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Ruşd, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muhtesid* (Byy: Dâru'l-Ma'rife, tsz.), c.2, s.405; 'Abdullah Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, (Riyad: Dâru 'Alemlü'l-Kutub, tsz.), c.11, s.457; Şemsuddin Muhammed 'Arafa ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr* ([Kahire]: Dâru İhyâ'i Kutubi'l-'Arabîyye, tsz.), c.4, s.241; Muhammed b. Ahmed 'Uleyş, *Şerhu Minahi'l-Celîl 'alâ Muhtasari'l-'Allâme el-Hatîl* (Byy: Dâru Şâdir, tsz.), c.4, s.342; Adnan, Koşum, "İslâm Hukukunda Ölüm Cezası," *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), s.121.

³⁸ Es-Serahsî, *el-Uşûl*, c.2, s.297; Şamil Dağcı, "Kıyas," *DİA*, c.25, s.489; Abdulkâdir 'Udeh, *et-Teşri'u'l-Cinâ İyyil-İslâmî Mukârinen bi'l-Kânîni'l-Vađî* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, tsz), c.2, s.21.

³⁹ Örnek olarak bkz. eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Aşl*, c.4, s.434; eş-Şirâzî, *el-Muhezzeb*, c.3, s.189; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c.21, s.9; Burhânuddin Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî Bekr el-Mergînanî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, tah. Ahmed Cād (Kahire: Dâru'l-Hādîs, 1429/2008), c.4, s.616; 'Alâ'uddin Ebü Bekr b. Mes'ud el-Kāsânî, *Bedâ'iu's-Şanâ'i' fi Terîbi's-Şerâ'i'*, tah. 'Alî M. Mu'avviğ, 'Âdil A. 'Abdulmevcüd (Beyrut:

Kıyas kapsamındaki suçlarda, mağdurun sahip olduğu hak ve yetkiler açısından, İslam ceza hukukunun, pozitif hukuktaki takibi şikâyete bağlı suçlardan⁴⁰ daha ileri bir düzeyi temsil ettiğini söyleyebiliriz. Zira kıyas suçlarında mağdur, kıyas talep etme ya da faili affetme yetkisine sahiptir.

Yukarda söz konusu edildiği üzere, kasıtlı adam öldürme suçunun kişisel haklar kapsamında af ve sulhun geçerli olduğu bir yapıda yer alması, söz konusu suçu işleyen failin ceza almaması şeklinde sonuçlanma imkânını da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda kasıtlı adam öldürme suçlarında kıyasın çeşitli sebeplerle uygulanamaması veya düşmesi halinde fakihler, cinayetin toplum vicdanında bıraktığı derin izin karşılıksız kalmaması ve suçun bir yönüyle de kamu hukukunu ilgilendirmesi gerekçesiyle, katilin cezalandırılması, bu arada hapsedilmesi gereğinden söz ederler. Meselâ, Mâlikî fıkıh ekolüne göre maktulün yakınları affetseler bile, toplum hakları kapsamında faile yüz kırbaç ve bir yıl hapis cezası verilir.⁴¹ Şâfiîler de maktul yakınlarının faili affetmesinin bedensel cezayı nihaî olarak düşürmeyeceğini, devlet başkanının caydırmak ve kötülükleri engellemek adına ta'zîr türünden bir ceza vermesinin gereğinden söz etmektedirler.⁴² Kanaatimizce, Mâlikî ve Şâfiîlerin yaklaşımında olduğu şekliyle, kıyas cezasının kamu hukuku kapsamında değerlendirilmesi doğru değildir. Zira bu yaklaşım, maktul yakınlarına kamu adına tanınan yetkinin kıyası tercih etmesi durumunda geçerli sayılması, aksi durumda geri alınarak tekrar kamuya verilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun ayetin ortaya koyduğu yapı ile çelişki arz ettiği ortadadır. Zira ayetteki "... ancak öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle (bedelini) ödemek gerekir"⁴³ (2/el-Bakara:178) şeklindeki ifadeler kıyasın uygulanmadığı durumda yapılması gerekeni hükme bağlamakta ayrıca ek bir cezadan söz etmemektedir.

Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), c.10, s.232; İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, c.2, s.405; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.11, s.443.

⁴⁰ Bkz. TCK 73 m. 8. fıkra; CMUK, m. 253.

⁴¹ İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, c.2, s.404; Ahmed b. İdrîs, Şihâbuddîn el-Karâfî, *ez-Zehîra*, tah. Muḥammed Huccî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), c.12, ss.417, 421; Aḥmed Fethî Behnesî, *el-Kişâş fî'l-Fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1989), s.9; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûku İslâmîyye ve İstulâhât-ı Fikhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, tsz.) c.3, s.61; Ali Bardakoğlu, "Hapis," *DİA*, c.16, s.59; Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbu'l-Fikih 'alâ'l-Mezâhibi'l-Erba'a* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1404/1984), c.5, ss.265, 271-272; Zeydân, *el-Medḥal*, s.399.

⁴² Muḥammed Necîb el-Mutî, *Tekmile (Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li's-Şirâzî* cc.12-23) (Kahire: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1415/1995), c.20, s.245; konu hakkında ayrıca bkz. Dağcı, "Kıyas," s.494.

⁴³ 2/el-Bakara:178. Ayetlerin meallerinde şu kaynaktan yararlanılmıştır: *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. 12. bsk. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2011).

Kıyas suçlarının bir diğer türü, fıkıh literatüründe yaralamalar (*cirāh*) olarak ifade edilen, vücut bütünlüğüne yönelik haksız fiillerdir. Bu tür suçlarda da kasten adam öldürme suçlarında olduğu gibi kıyas yapılması konusunda ulema arasında fikir birliği bulunmaktadır. Ancak kıyasın mümkün olmadığı, diğer bir ifadeyle kıyas yapılması durumunda haddin aşılacağı konusunda bir kuşku olması halinde ceza diyete dönüşmektedir.⁴⁴ Gerek hadis ve gerekse fıkıh kitaplarında konu hakkında diyet başlığı altında teferruatlı bilgi bulunmaktadır.

İster kasten adam öldürme ister yaralamalar olsun her iki suç grubunda da cezalandırma, bedelli ya da bedelsiz sulh gibi mağdura tanınan hak ve yetkiler, davanın kişiler arasında cereyan eden özel hukuk kapsamında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu tür suçlarda devletin konumunun, adaletin gerçekleşmesi adına cezanın infazını temin etmekten ibaret olduğu görülmektedir.

2.2. Hadd Cezaları

Fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, sınırları *Şāri‘* tarafından çizilen, belli sayıdaki suçlar ve bunlara verilmesi gereken cezalar had olarak isimlendirilmektedir.⁴⁵ Bu grupta yer alan suçların *hukūkullāh* kapsamında olmaları sebebiyle cezalarda devlet başkanı dâhil, hiç kimseye cezayı af, artırma, eksiltme veya yerine başka bir ceza ikame yetki ve tasarrufunun tanınmadığında görüş birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte, iffete iftira (*kazf*) ve hırsızlık gibi kul hakkına tecavüzü içine alan suçlar için ancak ilgili şahısların talebiyle dava açılabilmekte, davacının muhakeme ve infaz sırasında da hazır bulunması gerekmektedir.⁴⁶ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler dava açılmış olmasına rağmen mağdurun suçluyu affedebileceği konusunda kanaat belirtirken, Hanefiler dava açıldıktan sonra davanın toplum hakları kapsamına dâhil olması sebebiyle, davayı af kapsamının dışında değerlendirirler.⁴⁷

Aynı şekilde hırsızlık (*seriqa*) suçunda hırsız çaldığını dava açılmadan önce geri verdiği, terör (*hirābe*) suçunda ise suçlular ele geçirilmeden önce teslim olmaları durumunda had cezasının düşeceği ve davanın adı

⁴⁴ El-Merğînānī, *el-Hidāye*, c.4, s.623 vd.; İbn Ruşd, *Bidāyetu'l-Muctehid*, c.2, ss.395, 405-408; İbn Kudāme, *el-Muğnī*, c.11, s.501.

⁴⁵ Bkz. el-Māverdi, *el-Ahkāmu's-Sultāniyye*, s.285; İbn Teymiyye, *es-Siyāsetu'ş-Şer'iyye*, s.123; 'Udeh, *et-Tesrī'u'l-Cinā'iyyil-Islāmī*, c.1, ss.78-81; Ebū Zehra, *el-Ukūbe*, ss.53-72; Bardakoğlu, "Had," s.547 vd.

⁴⁶ El-Merğînānī, *el-Hidāye*, c.2, s.528, 550; Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (New York, NY: Oxford University Press, 1982), s.176; Bardakoğlu, "Had," s.548.

⁴⁷ Bkz. eş-Şirāzī, *el-Muhezzeb*, c.3, ss.349, 352; İbn Ruşd, *Bidāyetu'l-Muctehid*, c.2, s.442; İbn Kudāme, *el-Muğnī*, c.12, s.386; Hamza Aktan, "Kazf," *DİA*, c.25, s.149; Bardakoğlu, "Had," s.550.

cinayet kapsamında değerlendirileceği, kişisel hakların baki kalacağı hususlarında fıkıh ekolleri arasında fikir birliği bulunmaktadır.⁴⁸ Bununla birlikte diğer suçlarda olduğu gibi *hirābe* (terör) suçunda da suçlular ele geçirildikten sonra mağdurların affetme yetkileri bulunmamaktadır.⁴⁹

İslam Ceza Hukukunda kisası gerektiren suçlarda mutlak anlamda mağdura af ve uzlaşma (*sulh*) hak ve yetkisi tanındığı gibi, had kapsamındaki suçlarda da dava yargıya intikal edip kesinleşmeden önce mağduru af ve uzlaşma hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durumu konuyla ilgili ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görmekteyiz. İslam Ceza Hukuku konusunda temel ilke niteliğinde olan bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez” (42/eş-Şūrā:40). Yine bir diğer ayette aynı ilkeler farklı bir ifade tarzı ile ortaya konulmaktadır: “Ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır” (16/en-Nahl:126).

Her iki ayette de mağdura cezalandırma talebinin yanında af ve sulh konusunda da tercih hakkı verilmektedir. Hz. Peygamberin uygulamalarının da bu yönde olduğu konuyla ilgili örneklerden anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in kendisine gelen bir hırsızlık suçunda mağduru suçluyu affettiğini belirtmesi üzerine bunu kendisine gelmeden önce düşünmesi gerektiğini beyan etmesi⁵⁰ af ve uzlaşmanın davanın yargıya intikalinden önce olabileceğini göstermektedir. Zira cezanın geri dönüşü olmaksızın kesinlik kazanması, davanın yargıya intikali ile gerçekleşmekte, bu noktadan sonra cezada indirim ve af söz konusu olmamaktadır. Nitekim bir diğer hırsızlık (*serika*) suçunda aracı olarak davaya müdahale girişimine karşılık Hz. Peygamber'in (a.s.) “... Hırsızlık yapan kızım Fātime dahi olsa elini

⁴⁸ Bkz. Muhammed b. İdrīs eş-Şāfi‘ī, *el-Umm*, tah. Rifat Fevzi ‘Abdulmuttalib ([İskenderiyye]: Dāru’l-Vefā’, 2001), c.7, s.384; es-Seraḥsī, *el-Mebsūt*, c.9, s.199; el-Merḡinānī, *el-Hidāye*, c.2, s.550; İbn Ruşd, *Bidāyetu’l-Muctehid*, c.2, s.452; Şemsuddīn Muhammed b. Ebū’l-Abbās Aḥmed b. Ḥamze Remlī, *Nihāyetu’l-Muḥtāc ilā Şerḥi’l-Minhāc* (Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424/2003), c.8, s.8; Ebū’l-Berakāt Aḥmed b. Muhammed b. Aḥmed ed-Derdīr, *eş-Şerhu’s-Şaḡīr ‘alā Akrabi’l-Mesālik ilā Mezhebi’l-İmām Mālik*, tah. Muştafā Kemāl Vaşfi (Kahire: Dāru’l-Me‘ārif), c.4, s.488; Zeydān, *el-Mufaşşal*, c.5, s.211; Bilmen, *Hukuku İslāmiyye*, c.3, s.286; Raşīd Ridā, *Tefsīru’l-Kur’āni’l-Hakīm (Tefsīru’l-Menār)* (Kahire: Dāru’l-Menār, 1947), c.6, s.382.

⁴⁹ El-Merḡinānī, bu durumu, kanaatimizce davanın toplum/kamu hakları kapsamında olacağı anlamına gelen *لأنه حق الشرع* ifadesiyle açıklamaktadır. Bkz. el-Merḡinānī, *el-Hidāye*, c.2, s.557.

⁵⁰ Ebū Dāvūd, *Sunen*, K. el-Ḥudūd, 14 B. *men seraka min ħirz*, c.4, s.360 (no.4394).

keserdim”⁵¹ şeklindeki ifadeleri de konunun yargıya intikalinden sonra affin geçerli olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda el-Buhārî'nin (ö.256/870) konu başlığını “*kerāhiyyetu’ş-şefā’ati fî’l-ḥaddi izā rufi’a ilā’s-sultān*” şeklinde isimlendirmesi de dikkat çekicidir. Yine konuyla ilgili olarak “Hadleri aranızda çözüme kavuşturun, zira bana geldiğinde artık kesinleşir”⁵² şeklindeki rivayet böyle bir anlayışı desteklemektedir.

Zahirî fıkıh ekolünün önemli isimlerinden İbn Hızam (ö.456/1064) konuyla ilgili rivayetleri sıhhatleri açısından tenkit etmekte, “hadler ancak imama/devlet başkanına ulaştıktan sonra vacip olur” sözüyle ilgili olarak, hak sahibinin davacı olmaktan vazgeçmesini engelleyen bir nassın bulunmadığı, dolayısıyla hak sahibinin davacı olup olmama konusunda muhayyer olmakla birlikte affi tercih etmesinin daha doğru olacağı yönünde kanaat belirtmektedir.⁵³ İbn Teymiyye de (ö.728/1327) hırsızlık, zina, sarhoşluk veren maddelerin kullanılması gibi suçlarda konu yargıya intikal etmeden önce, *hirābe* (terör) suçlarında ise ele geçirilmeden önce suçluların teslim olmasının ulemanın ittifakıyla had cezasını düşüreceğini ifade etmektedir.⁵⁴

Netice olarak, kişisel hakların söz konusu olduğu davalarda hak sahibinin talebinin davanın kesinlik kazanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, had grubunda olmakla birlikte kul hakkı ihlalini de içeren suçlarda mağdura tam anlamıyla yetki verilmesi anlamına gelmektedir. Ancak kısas suçlarından farklı olarak, dava açılmasından sonra mağdur dâhil hiç kimsenin af ya da cezada değişikliğe gitme hakkı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, Şâfiî ve Hanbelî fakihleri, hırsızlık ve zina isnadı (*kazf*) suçunda şahsi hakkı daha galip gördükleri için cezaya hükmedildikten sonra bile mağdurun suçluyu affetme yetkisine sahip olduğunu kabul etmişler, diğer fakihler ise bunu suçun mahkemeye intikal etmesine kadarki dönemle

⁵¹ El-Buhārî, *el-Cāmi’u’ş-Şaḥiḥ*, K. el-Ḥudūd, 12 B. *Kerāhiyyeti’ş-şefā’ati fî’l-ḥaddi izā rufi’a ilā’s-sultān*, c.4. ss.248-249 (no.6788).

⁵² Ebū Dāvūd, *Sunen*, K. el-Ḥudūd, 32 B. *el-afv ‘ani’l-ḥudūd mā lem tebluḡi’s-sultān*, c.4, s.351 (no.4376).

⁵³ Ebū Muḥammed ‘Alī b. Aḥmed b. Sa’īd İbn Hızam, *el-Muḥallā*, tah. Aḥmed M. Şākir el-Ḳāḏī ([Kahire]: Matba’atu’n-Nehḍa, 1347), c.11, s.153.

⁵⁴ Taḳiyuddīn İbn Teymiyye, *el-Fetāwā’l-Kubrā*, tah. Muḥammed ‘A. ‘Atā, Muḥtafā ‘A. ‘Atā (Beyrut: Dāru’l-Fikri’l-‘Arabī, 1987), c.3, s.411; Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Raşīd Riḍā, *Tefsīru’l-Menār*, c.6, s.382. Kanaatimizce zinada karşılıklı rıza, sarhoşluk veren maddeleri kullanma suçunda ise bu suça ilaveten kişisel hak ihlali olmadığı sürece, doğrudan toplum/kamu hakları ihlali olması sebebiyle af kapsamı dışında olmalıdır.

sınırlı tutmuşlardır.⁵⁵ Konuyla ilgili olarak, Nihat Dalgın “İslam Ceza Hukukunda, ceza vermede inisiyatif kullanma yetkisi hakimden çok hak sahiplerine verilmiştir” şeklinde bir sonuca ulaşmaktadır.⁵⁶

Tüm bunlarla birlikte had suçlarından sayılan zinada, karşılıklı rıza sebebiyle kişisel mağduriyetin olmadığı iddia edilebilir. Zina suçunda, toplumun temeli olan aile kurumuna zarar vermesi, insan neslinin yok olması ve soy bağının karışması dolayısıyla toplum (kamu) hakkı ihlalinin daha baskın olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde başka bir suçla birleşmediği sürece sarhoşluk verici maddeleri kullanma suçunda da kişisel mağduriyetten çok toplumsal anlamda bir hak ihlalinin söz edilebilir. Zira geçici de olsa zihinsel meleke kaybına yol açan söz konusu maddelerin kullanılması, kullanan kişinin toplumun bir ferdi olması sebebiyle kişisel özgürlük alanı olarak değerlendirilemez. Nitekim günümüzde birçok ulusun yasasında, henüz kimseye zarar vermemiş olsa da sarhoş olarak araç kullanılması yasak kapsamında olup cezaî takibatı gerektirmektedir. Kanaatimize göre zina ve sarhoşluk verici maddeleri kullanma suçlarını kamu hukuku kapsamında değerlendirmek daha doğrudur.

2.3. Ta‘zîr Cezaları

Had ve kısas suçlarında olduğu gibi muayyen bir ceza konulmayan suçlara verilen, miktarı ve uygulanması yasama organına bırakılmış cezalara ta‘zîr denilmektedir. Ta‘zîr cezalarının da had ve kısas suçlarında olduğu gibi Allah hakkı ve kul haklarını korumayı amaç edindiği, kötülüklerin yaygınlaşmasını önleyici, suç işleyenleri terbiye ve ıslah edici özellikler taşıdığı ifade edilmektedir.⁵⁷ Kişisel hak ihlalleri ile ilgili ta‘zîr suçlarında hak sahibinin affetmemesi durumunda ceza verilmesi zorunlu iken, Allah hakkı kapsamındaki suçlarda devlet başkanına toplumun maslahatı

⁵⁵ eş-Şirâzî, *el-Muhezzeb*, c.3, s.349 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.12, s.386; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu 'ş-Şer'îyye*, s.58; el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, tah. 'Alî M. Mu'avviğ & 'Âdil A. 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), c.13, s.259; Bardakoğlu, “Had,” s.550.

⁵⁶ Nihat Dalgın, “İslâm Ceza Hukukunda Mahkeme Kararı Sonrası Cezaların Düşmesi,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), s.206.

⁵⁷ El-Kāsānî, *Bedā'î'u 'ş-Şanā'î*, c.9, s.270 vd.; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu 'ş-Şer'îyye*, s.96 vd.; 'Abdul'azîz Müsā 'Âmir, *et-Ta'zîr fi 'ş-Şer'îati'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1389/1969), s.83; Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s.69 vd.; Tuncay Başoğlu, “Ta‘zîr,” *DİA*, c.40, s.198.

doğrultusunda takdir yetkisi verilmektedir.⁵⁸ Kul hakkı kapsamında olan ta‘zîr suçları af, sulh ve ibraya konu olabilmektedir.⁵⁹

Tüm suçlar için geçerli olmamakla birlikte, Allah hakkı ile ilgili ta‘zîr suçlarında yasama organına tanınan yetkinin, suçların devlete karşı işlendiği ve dolayısıyla cezalandırma hakkının de devlete ait olduğu anlayışıyla benzerlik arz ettiği söylemek mümkündür.

2.4. Değerlendirme

İslam Ceza Hukukunda suç ve cezalar ihlal edilen haklar üzerinden tasnife tabi tutulmaktadır. Kısas, had ve ta‘zîr cezalarını aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Söz konusu cezalar, ceza belirleme hak ve yetkisi, af kapsamında olup olmama, cezanın artırılıp eksiltilmesi ya da taşıyıcı gibi özellikleri yönüyle farklılık göstermektedir. Buna karşılık yukarıda belirtildiği üzere, ceza hukukunu kamu hukukunun bir dalı olarak değerlendiren anlayışa göre, suç kişiler arasında gerçekleşmiş gibi görünse dahi, her suçta gerçek mağdurun devlet olduğu gerekçesiyle cezalandırma yetkisi devlete tanınmaktadır.⁶⁰ Ayrıca gerekli görüldüğü durumlarda devletin suçluları affetme yetkisi de bulunmaktadır. Siyasi bir işlem olan af, devletin suçluyu cezalandırmaktan veya verilen cezayı yerine getirmekten vazgeçmesi anlamına gelmektedir.⁶¹ Devlet başkanlarının da ayrıca özel af yetkisi bulunmaktadır.⁶²

Allah hakkı nitelemesinin bu kapsama giren haklara verilen önemden kaynaklandığı, gerçekte bu haklardan kastın toplum/kamu hakları olduğu şeklindeki yaklaşım isabetli görünmekle birlikte, İslam hukukundaki tüm cezaların aynı nitelikte olmadığını tekrar edelim. Kısas suçlarında mağdura kısas talebi, af ya da sulh arasında tercih hakkı verilmektedir. Had ve ta‘zîr kapsamındaki suçlarda ve yine kul haklarının söz konusu olduğu suçlarda

⁵⁸ Muhammed Emîn b. ‘Umer İbn ‘Abidin, *Reddu'l-Muhtâr ‘alâ'd-Durri'l-Muhtâr*, tah. ‘Alî M. Mu‘avviq, ‘Âdil A. ‘Abdulmevcüd. 22 c. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), c.6, ss.123-125; ‘Abdul‘azîz ‘Âmir, *et-Ta‘zîr fi ‘Şer‘ati'l-İslâmiyye*, ss.512, 513; ‘Üdeh, *et-Teşrî‘u'l-Cinâ‘iyyil-İslâmî*, c.1, s.127; Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s.75; Başoğlu, “Ta‘zîr,” ss.200-202.

⁵⁹ El-Kāsânî, *Bedâ‘î‘u‘Ş-Şanâ‘î*, c.9, s.274.

⁶⁰ İçel & Donay, *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku: Genel Kısım*, ss.14-15; Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, s.15.

⁶¹ Toroslu, *Ceza Hukuku. Genel Kısım*, s.457; Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, ss.647-652.

⁶² T. C. Anayasası, m. 104 (Ayrıntılı bilgi için bkz. Onarıcı Adalet Programları El Kitabı, United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2006, 29 Kasım 1985 tarihli ve 40/34 numaralı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı, §7; Galma Jahic & Burcu Yeşiladalı (der.), *Onarıcı Adalet Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Ceza Davalarında Uzlaşma Eğitim Materyalleri* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008); Galma Jahic & Burcu Yeşiladalı (der.), *Onarıcı Adalet Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları: Türkiye ve Avrupa Bakışı* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008).

mağdura belli şartlarda hak ve yetkiler tanınmaktadır. Bu tür suçların bir kısmında ise kul hakkının daha ağırlıkta olduğu gerekçesiyle, failin cezalandırılabilmesi için mağdurun davacı olmasının (husumet) gerekli olduğu fukahânın çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Konuyla ilgili ayetlerde mağdura af ve sulhun tavsiye edilmesi, benzer şekilde Hz. Peygamber'in kendisine gelmeden önce davalı ile davacı arasında sulh yapılabileceği, aksi halde davanın kesinlik kazanacağı şeklindeki uyarıları, İslam Ceza Hukukunun kendine has özellikleri olarak değerlendirilebilir.

İslam hukukunda cezaların devlet tarafından infaz edilmesi, devletin bu konuda taraf olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim kamu hukuku-özel hukuk ayrımını kabul etmeyen diğer hukuk sistemlerinde de infaz devlet tarafından yapılmaktadır. İslam Ceza Hukuku kapsamındaki suçların çoğunda devletin mağduriyetinden ziyade, kişilerin mağduriyeti söz konusu olması sebebiyle mağdur yetki sahibi kılınmaktadır. Bu durumda devlet, mağdurun hakkını temin konusunda kamu gücünü kullanmaktadır. Bu yapısıyla, İslam Ceza Hukukunda suç-ceza ilişkisini, suçun her halükarda devlete karşı işlendiği şeklindeki anlayışın aksine, fail-mağdur ilişkisi olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Bu bağlamda modern hukuk anlayışında doktrinde, suçun her halükarda devlete karşı işlenmiş olduğu gerçeğinin değişmeyeceği ifade edilmekle birlikte,⁶³ son yıllarda dünyada olduğu gibi ülkemizin mevzuatında da birçok suç türü için uzlaşma kurumu kapsamında fail-mağdur arabuluculuğuna dair düzenlemelere yer verilmektedir.⁶⁴

Yukarda söz konusu edildiği üzere, kısas suçlarında maktul yakınlarının faili affetmeleri durumunda devletin ayrıca ta'zîr türü bir ceza verme hakkının bulunup bulunmadığı fukahâ arasında ihtilafli bir konudur. Dolayısıyla devletin cezaları infaz yetkisinden hareketle, İslam Ceza Hukukunu kamu hakkı kapsamında değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu yönüyle İslam Ceza Hukukunda suçlu-devlet ilişkisinden çok suçlu-mağdur ilişkisinin daha ağırlıklı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Mağdurun hakkını koruma durumunda olan devletin, ondan bağımsız karar verme, suçluyu cezalandırma ve af yetkisi yoktur.

⁶³ Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, ss.17-18.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jahic & Burcu (der.), *Onarıcı Adalet Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları Türkiye ve Avrupa Bakışı*; Adem Yıldırım, "Mağdur Haklarına Yönelik Kurumsal Yapılar (Sulh ve Uzlaştırma)," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), ss.251-270.

Dolayısıyla İslam Ceza Hukukunu bir bütün olarak kamu hukuku kapsamında değerlendirmenin doğru olmadığı görülmektedir.

Sonuç

İslam Hukukunda cezalarla ilgili konular fıkıhın diğer bölümlerinde olduğu gibi kendine özgü sistematiği içerisinde belli başlıklar altında ele alınmaktadır. Ceza belirleme yetkisi, cezanın niteliği, af ve sulha konu olması esaslarına dayanan kısas, had ve ta‘zîr şeklindeki ayırım, İslam Ceza Hukukuna dair özgün bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmada, ihlal edilen haklar bağlamında Allah hakkı-kul hakkı ayırımının belirleyici bir role sahip olduğu görülmektedir.

İslam Ceza Hukukunun kendine has sistematiğini eksiklik olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kamu hukuku-özel hukuk ayırımının mutlak doğru olup olmadığı tartışması bir tarafa, önceden söz edildiği üzere bu ayırım tüm hukuk sistemleri tarafından da kabul görmemektedir. Ayrıca ceza hukukunun kamu hukuku kapsamında yer almasının tabii bir sonucu olarak suçun her halükarda devlete karşı işlenmiş olduğu, dolayısıyla faili cezalandırmada tek yetki sahibinin devlet olacağı anlayışına karşılık, İslam Ceza Hukukunda mağdura geniş hak ve yetkilerin verilmesi, artı bir değer olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktan, Hamza. “Kazf,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. 25, ss.148-149.
- ‘Âmir, ‘Abdul‘azîz Mūsā. *et-Ta‘zîr fı’ş-Şerī‘ati’l-İslâmiyye*. 4. bsk. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1389/1969.
- Artuk, Mehmet Emin, Caner Yenidünya, Ahmet Gökçen. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. 5. bsk. Ankara: Turhan Kitapevi, 2011.
- el-‘Avvā, Muḥammed Selīm. *Fî Uşûli’n-Nizāmi’l-Cinā’l-İslāmî*. Kahire: Nehḍatu Mişr, 2006.
- Bardakoğlu, Ali. “Hak,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c.15, ss.139-151.
- . “Had,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c.14, ss.547-551.
- . “Hapis,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c.16, ss.54-64.
- Başoğlu, Tuncay. “Ta‘zîr,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c.40, ss.198-202.
- Behnesî, Aḥmed Fethî. *el-Kiṣāş fı’l-Fikhi’l-İslāmî*. 5. bsk. Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 1989.
- Bilge, Necip. *Hukukun Başlangıcı, Hukukun Temel Kavramları ve Kurumları*. 14. bsk. Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûku İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 c. İstanbul: Bilmen Yayınevi, tsz.
- el-Buḥārî, ‘Alā‘uddîn ‘Abdul‘azîz b. Aḥmed. *Keşfu’l-Esrār ‘an Uşûli Fahri’l-İslām el-Bezdevî*. 4 c. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418/1997.

- el-Buḥārī, Muḥammed b. İsmā'īl. *el-Cāmi'u's-Şaḥīḥ*. Tah. Muḥammed Fu'ād 'Abdulbākī, Muḥibbuddīn el-Ḥaṭīb, Kāḍī Muḥyiddīn el-Ḥaṭīb. 4 c. Kahire: el-Matba'atu's-Selefiyye, 1400.
- Cād, el-Ḥuseynī Suleymān. *el-Ukūbātu'l-Bedeniyye fī'l-Fikhi'l-İslāmī*. Kahire & Beyrut: Dāru's-Şurūk, 1991.
- el-Cezrī, 'Abdurrahmān. *Kitābu'l-Fikh 'alā'l-Mezāhibi'l-Erba'a*. 5 c. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1404/1984.
- Cin, Halil & Ahmed Akgündüz. *Türk Hukuk Tarihi*. 2 c. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- Dağcı, Şamil. "Kıyas," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.25, ss.488-495.
- Dalgın, Nihat. "İslām Ceza Hukukunda Mahkeme Kararı Sonrası Cezaların Düşmesi," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), ss.171-206.
- ed-Derdīr, Ebū'l-Berakāt Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed. *eş-Şerḥu's-Şağīr 'alā Akrabi'l-Mesālik ilā Mezhebi'l-İmām Mālik*. Tah. Muḥafā Kemāl Vaşfī. 4 c. Kahire: Dāru'l-Me'ārif, 1986.
- ed-Dusūkī, Şemsuddīn Muḥammed 'Arafa. *Hāşiyetu'd-Dusūkī 'alā's-Şerḥi'l-Kebīr (Şerḥu Minaḥi'l-Celīl ile birlikte)* 4 c. Kahire: Dāru İhyā'i Kutubi'l-'Arabīyye, tsz.
- Ebū Dāvūd, Suleymān b. el-Eş'aş es-Sicistānī. *Sunen*. 5 c. Beyrut: Dāru İbn Ḥazm, 1418/1997.
- Ebū Zehra, Muḥammed. *el-Ukūbe: el-Cerīme ve'l-Ukūbe fī'l-Fikhi'l-İslāmī*. Kahire: Dāru'l-Fikri'l-'Arabī, tsz.
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 1998.
- . *Hukukun Temel Kavramları*. 12. bsk. Bursa: Ekin, 2014.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. 15. bsk. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- İbn 'Abidīn, Muḥammed Emīn b. 'Umer. *Reddu'l-Muḥtār 'alā'd-Durri'l-Muḥtār*. Tah. 'Alī Muḥammed Mu'avviḍ, 'Ādil Aḥmed 'Abdulmevcūd. 22 c. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn 'Aşūr, Muḥammed eṭ-Ṭāhir. *Maḳāşidu's-Şerī'ati'l-İslāmiyye*. Tah. Muḥammed eṭ-Ṭāhir el-Mīsāwī. 2. bsk. Amman: Dāru'n-Nefā'is, 2001.
- İbn Ḥazm, Ebū Muḥammed 'Alī b. Aḥmed b. Sa'īd. *el-Muḥallā*. Tah. Aḥmed Muḥammed Şākir el-Kāḍī. 11 c. [Kahire]: Matba'atu'n-Nehḍa, 1347.
- İbn Qayyim el-Cevziyye. *İ'lāmu'l-Muvaḳḳi'in 'an Rabbi'l-Ālemīn*. Tah. Meşhūr b. Ḥasen Āl Suleymān. 7 c. Riyad: Dāru İbnu'l-Cevzī, 1423.
- İbn Qudāme, 'Abdullāh Aḥmed b. Muḥammed. *el-Muḡnī*. 15 c. Riyad: Dāru 'Ālemi'l-Kutub, tsz.
- İbn Māce, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Yezīd el-Ḳazvīnī. *es-Sunen*. Tah. Muḥammed Nāşiruddīn el-Elbānī. 3 c. 1. Bsk. Riyād: Mektebetu'l-Me'ārif, 1417/1997.
- İbn Ruşd, Ebū'l-Velīd Muḥammed b. Aḥmed. *Bidāyetu'l-Muctehid ve Nihāyetu'l-Muḳteşid*. 2 c. 6. bsk. Byy: Dāru'l-Ma'rife, tsz.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddīn. *es-Siyāsetu's-Şer'iyye fī İşlāḥi'r-Rā'ī ve'r-Ra'iyye*. Tah. Lecnetu İhyā'i't-Turāşī'l-'Arabī. Beyrut: Dāru'l-Āfāki'l-Cedīde, 1983.

- . *el-Fetāvā'l-Kubrā*. Tah. Muḥammed 'Abdulkādir 'Aṭā, Muṣṭafā 'Abdulkādir 'Aṭā. 6 c. Beyrut: Dāru'l-Fikri'l-'Arabī, 1987.
- İçel, Kayihan & Süheyl Donay. *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku: Genel Kısım*. 5. bsk. İstanbul: Beta, 2006.
- Jahic, Galma & Burcu Yeşiladalı (Derleyenler). *Onarıcı Adalet Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları Türkiye ve Avrupa Bakışı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- . *Onarıcı Adalet Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Ceza Davalarında Uzlaşma Eğitim Materyalleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- el-Ḳarāfī, Aḥmed b. İdrīs, Şihābuddīn. *eż-Zeḥīra*. 14 c. Tah. Muḥammed Ḥuccī. Beyrut: Dāru'l-Ḡarbi'l-İslāmī, 1994.
- el-Kāsānī, 'Alā'uddīn Ebū Bekr b. Me'sūd. *Bedā'ī'u'ş-Şanā'ī' fi Tertibi'ş-Şerā'ī'*. Tah. 'Alī Muḥammed Mu'avviḍ, 'Ādil Aḥmed 'Abdulmevcūd. 10 c. 2. bsk. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Koşum, Adnan. "İslâm Hukukunda Ölüm Cezası," *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), ss.112-147.
- . "İslâm Kamu Hukuku Alanına İlişkin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülahazalar," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), ss.123-131.
- el-Māverdi, Ebū'l-Ḥasen 'Alī b. Muḥammed b. Ḥabīb. *el-Aḥkāmü's-Sultāniyye*. Tah. Aḥmed Mubārāk el-Bağdādī. Kuveyt: Mektebetu Dār İbn Ḳuteybe, 1409/1989.
- . *el-Hāvī'l-Kebīr*. Tah. 'Alī Muḥammed Mu'avviḍ & 'Ādil Aḥmed 'Abdulmevcūd. 28 c. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1414/1994.
- el-Mergīnānī, Burhānuddīn Ebū'l-Ḥasen 'Alī b. Ebī Bekr. *el-Hidāye Şerhu Bidāyeti'l-Mubtedī*. 4 c. Tah. Aḥmed Cād. Kahire: Dāru'l-Ḥadīş, 1429/2008.
- el-Mutī, Muḥammed Necīb. *Tekmile* (en-Nevevī'nin *Kitābu'l-Mecmū' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şirāzī* adlı 23 ciltlik esere yapılan ekler; el-Mutī'nin *Tekmile*'si cc.12-23). Kahire: Dāru İḥyā'it-Turāşī'l-'Arabī, 1415/1995.
- Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku Dersleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Özyörük, Mukbil. *Hukuka Giriş*. Ankara: Ege Matbaası, 1959.
- er-Rāzī, Ebū 'Abdullāh Faḥruddīn Muḥammed b. 'Umer. *Mefātīhu'l-Ḡayb*. 30 c. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1981.
- Remlī, Şemsuddīn Muḥammed b. Ebū'l-'Abbās Aḥmed b. Ḥamze. *Nihāyetü'l-Muhtāc ilā Şerḥi'l-Minhāc*. 8 c. 2. bsk. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Riḍā, es-Seyyid Muḥammed Raşīd. *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Ḥakīm (Tefsīru'l-Menār)*. 22 c. 2. bsk. Kahire: Dāru'l-Menār, 1947.
- Sava Paşa. *İslām Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*. Terc. Baha Arıkan. 2 c. Ankara: Yeni Matbaa, 1955.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. New York: Oxford University Press, 1982.
- es-Seraḥşī, Şemsu'l-E'imme Muḥammed Aḥmed b. Ebū Sehl. *el-Mebsūf*. 31 c. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, tsz.

- . *el-Uşûl*. 2 c. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- eş-Şāfi'î, Muḥammed b. İdrîs. *el-Umm*. Tah. Rif'at Fevzî 'Abdulmuṭṭalib. 11 c. [İskenderiyye]: Dāru'l-Vefā', 2001.
- eş-Şātibî, Ebū İshāḳ İbrāhîm b. Mūsā. *el-Muvāfaḳāt*. 6 c. Tah. Meşhūr b. Ḥasen Āl Suleymān. Byy: Dāru İbn 'Affān, 1997.
- eş-Şeybānî, Ebū 'Abdullāh Muḥammed b. el-Ḥasen. *Kitābu'l-Aşl*. Tah. Ebū'l-Vefā' el-Efḡānî. 5 c. Beyrut: 'Ālemu'l-Kutub, 1990.
- eş-Şirāzî, Ebū İshāḳ İbrāhîm b. 'Alî b. Yūsuf el-Firūzābādî. *el-Muhezzeb fî Fikhi'l-İmām eş-Şāfi'î*. 3 c. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- eṭ-Ṭaberî, Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerîr. *Cāmi'ü'l-Beyan 'an Te'vîli Āyi'l-Kur'ān*. Tah. Maḥmūd Muḥammed Şākir. 16 c. 2. bsk. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, tsz.
- Toroslu, Nevzat. *Ceza Hukuku: Genel Kısım*. 18. bsk. Ankara: Savaş Yayınevi, 2012.
- 'Üdeh, 'Abdulkādir. *et-Teşri'ü'l-Cinā'iyil-İslāmî Muḳārinen bi'l-Kānūni'l-Vaḍ'î*. 2 c. Beyrut: Dāru'l-Kātibi'l-'Arabî, tsz.
- 'Uleyş, Muḥammed b. Aḥmed. *Şerḫü Minaḫi'l-Celîl 'alā Muḫtaşari'l-'Allāme el-Ḥalîl*. 4 c. Byy: Dāru Şādir, tsz.
- Yıldırım, Adem. "Maḡdur Haklarına Yönelik Kurumsal Yapılar (Sulh ve Uzlaştırma)," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), ss.251-270.
- Zabunoḡlu, Yahya Kazım. *Kamu Hukukuna Giriş*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- Zafer, Hamide. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Beta Yayınları, 2011.
- ez-Zerkā, Muştafā Aḥmed. *el-Medḫalu'l-Fikhî el-'Āmm*. 2 c. 2. bsk. Dimeşḳ: Dāru'l-Kalem, 2004.
- Zeydān, 'Abdulkerîm. *el-Mufaşşal fî Ahkāmî'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Muslim fî Şer'ati'l-İslāmiyye*. 11 c. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1412/1992.
- . *el-Medḫal li-Dirāsāti 'ş-Şer'ati'l-İslāmiyye*. Kahire, 2001.
- . *el-Vecîz fî Uşûli'l-Fikh*. [Baḡdad]: Mu'essesetu Kurtuba, [1976].
- ez-Zuḫaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslāmî ve Edilletuhu*. 8 c. 2. bsk. Dimeşḳ: Dāru'l-Fikr, 1405/1985.

